

A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15–17. század)*

SZABÓ Péter

«*Orientalis varietas*»
Vittorio Peri emlékére (1932–2006)

Bevezetés

Az ungvári uniót a keleti egyházmegye felállításáig követő bő évszázadot az egyesültek katolikus egyházba tagozódásának egyházszerkezeti módozatáról szóló viták határozták meg.¹ A keletiek hierarchikus berendezkedése és a helyi latin egyházhoz való viszonya itt ugyanis nem lett kezdettől olyan egyértelműen és világosan tisztázva, mint a régió más uniói esetében.² A források első látásra el-
lentmondásosnak, zavarosnak tűnhetnek. Ha nem tévedünk, értelmezésük kulcsa nem egy tiszta és egyértelmű alkotmányjogi berendezkedésben keresendő, hanem – mint majd láthatjuk – sokkal inkább az új („trentói”) korszellem értékrendje által meghatározott érdekérvényesítési logika mentén.³ E közegben találta magát

* A kutatást az MTA a Magyar Tudományos Akadémia és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Liturgiatudományi Kutatócsoportjában folytatott munka keretében támogatta. A jelen tanulmány az OTKA (T 049577) támogatásával készült.

¹ A folyamat történeti menetéhez lásd: HODINKA A., *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1909, 329–625.

² A kelet-európai szláv unióhoz lásd: pl. B. GUDZIAK, *Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge (MA) 1998; O. HALECKI, *From Florence to Brest 1439–1596* (Sacrum Poloniae Millennium 5), Roma 1958; I. MONČAK, *Florentine Ecumenism in the Kyivan Church. The Theology of Ecumenism applied to the Individual Church of Kyiv*, Rome 1987; S. SAULLE, 'L'Unione di Brest. Genesi e sviluppi storici. Status quaestionis in occasione del 4^o Centenario', I-II, in *Studi sull'Oriente Cristiano* 2 (1998) 1, 137–164.; 2 (1998) 2, 127–167.; S. SENYK, 'Vicissitudes de l'Union de Brest au XVII^e siècle', in *Irenikon* 65 (1992) 462–487. Az erdélyi román unió és unitus egyház történetének fontos dokumentumaihoz pedig lásd: N. NILLES, *Symbola ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani...*, (Eniponte 1885, I, 127. skk.; 393. skk.

³ A rutén görög püspök jogi helyzetére vonatkozó források érdekes elemzéséhez lásd: PAPP GY., 'Adalékok De Camillis József munkácsi püspök működéséhez', in *Keleti Egyház* 8 (1941) 110–124. Úgy tűnik Papp György ezen írása – számos figyelemre méltó megállapítása ellenére – nem tartja

az 1690-ben hazánkba érkező De Camillis püspök.⁴ A munkácsi unitus püspök jogállása körüli vitákban a felek érvként elsősorban a *Quoniam* lateráni rendelkezésre, illetve az itáliai kötődésű *Accepimus nuper* és *Romanus Pontifex* kezdetű pápai dokumentumokra hivatkoztak. Ezért az alábbiakban figyelmünket elsősorban mi is ugyanezen forrásokra, s a belőlük kirajzolódó változó egyházfelfogás bemutatására összpontosítjuk.⁵

A bizánci és latin közösségek együttélését tárgyaló szakirodalom az imént említett levantei–itáliai relációban meglehetősen gazdag. Ennek érzékeltetésére elegendő a nemrég elhunyt Vittorio Peri írásaira utalnunk.⁶ Figyelembe véve az e témára vonatkozó, szoros értelemben vett kánonjogi jellegű munkák számának örvendetes növekedését is,⁷ nyilvánvaló, hogy egy harmincperces előadás még a címben jelzett téma gyors összegzésére sem elegendő. Ezért a kérdéskör részletesebb áttekintése iránt érdeklődőket pillanatnyilag kénytelenek vagyunk a jelen előadásban megjelölt források és szakirodalom tanulmányozására invitálni.

Gondolatmenetünket, szokásunkhoz híven, a jelen tanulmányban is három pontra tagoljuk. Első lépésben röviden felvázoljuk a címben jelzett időszakban zajló ekkleziológiai modellváltást, amely a „firenzei rendszertől” a trentói irányába

szem előtt ezt a meghatározó szerepű szemléletváltást és radikális ekkleziológiai fordulatot.

⁴ Fontosabb életrajzi adataihoz lásd: pl. BAÁN I., ‘Greek-Speaking Hierarchs on a Ruthenian See. The Diocese of Munkács (Mukačeve) in the Subcarpathian Region at the End of the 17th Century’, in *Ukraine’s Re-Integration into Europe. A Historical, Historiographical and Politically Urgent Issue*, edited by G. BROGI BERCOFF – G. LAMI, (Slavica 9), Alessandria 2005, 97–107., 101–105.; NILLES, *Symbola* (op. cit. 2. jegyzet), 855–856.; HODINKA, *A munkácsi* (op. cit. 1. jegyzet), 406–409.

⁵ A breszti unióhoz kötődő okiratok nálunk vélhetőleg azért nem jutottak szerephez, mert a kelet-európai „rutének” egyházi helyzeté eleve egészen más képet mutatott. Ők felett saját hierarchiával rendelkeztek, mely önállóságát és teljeskörű kormányzati autonómiáját pápai törvény garantálta; vö. Clemens VIII, const. ap. *Decet Romanum Pontificem*, 23. II. 1596, in *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953)*, collegit introductione et adnotationibus auxit ATHANASIOS WELYKYJ OSBM., I, Romæ 1953, n. 193., 291–293.; SAULLE, ‘L’Unione’ (art. cit. 2. jegyzet), 153–154.

⁶ V. PERI, ‘L’unione della Chiesa Orientale con Roma. Il moderno regime canonico occidentale nel suo sviluppo storico’, in „*Orientalis Varietas*”. *Roma e le Chiese d’Oriente – Storia e diritto canonico* (Kanonika 4), Roma 1994, 51–141. (lásd még: *Aevum* 58 [1984] 439–498.); Uő., ‘La Congregazione dei Greci (1573) e i suoi primi documenti’, in *Studia Gratiana* 13 (1967) 129–256.; Uő., ‘Chiesa latina e chiesa greca nell’Italia postridentina (1564–1596)’, *La Chiesa greca in Italia dall’VIII al XVI secolo. Atti del Convegno storico interecclesiale*, Bari, 30. IV. – 4. V. 1969, Padova 1973, I, 271–469.; Uő., *Chiesa Romana e „Rito greco”*. G. A. Santoro e la *Congregazione dei Greci (1566–1596)*, Brescia 1975.; Uő., ‘I metropolitani orientali di Agrigento. La loro giurisdizione in Italia nel XVI secolo’, in *Bisanzio e l’Italia. Raccolta di studi in memoria di Agostino Pertusi*, Milano 1982, 274–321. Lásd még: Uő., *Lo scambio fraterno tra le Chiese. Componenti storiche della comunione*, Città del Vaticano 1993.; Uő., *La Grande Chiesa bizantina. L’ambito ecclesiale dell’Ortodossia*, Brescia 1981.; Uő., *Da Oriente e da Occidente. Le Chiese cristiane dall’Impero Romano all’Europa moderna*, a cura di M. FERRARI, I-II, Roma – Padova 2002.

⁷ Lásd: pl. O. CONDORELLI, *Unum corpus, diversa capita. Modelli di organizzazione e cura pastorale per una „varietas ecclesiarum” (XI–XV)*, (Collana I libri di Erice 29), Roma 2002.; Uő., ‘Ecclesia’, «civitas» e giurisdizione episcopale: Interpretazioni e applicazioni del c. 9 del Concilio Lateranense IV nei secoli XIII–XV, in *Ius Ecclesiae* 16 (2004) 21–40.; Uő., ‘Coesistenza di comunità di rito diverso nel medesimo territorio: principi canonici e frammenti di esperienze’, in *Folia canonica* 8 (2005) 7–22.; I. CEFALIA, *Lo status ecclesiale-canonico delle comunità bizantine-cattoliche d’Italia. Questioni e prospettive di uno sviluppo giuridico*, PUL Diss., Roma 2005.

mutat. Ezt követően az első pontban felsorolt jogszabályok (területi és időbeli) hatályára kívánunk röviden reflektálni, értelemszerűen figyelmet fordítva azok 17. századi hazai olvasatára is. Zárógondolatként pedig a trentói fegyelem egyházunkban is továbbélő hatásainak és azok – máig nem egyértelmű – megítélésének kérdésére szeretnénk egy példa erejéig kitérni. Ez utóbbi pont észrevételei kissé kilépnek egy szoros értelemben vett jogtörténeti értekezés keretei közül. Előadásunk „bevezető” jellege azonban talán megengedi – sőt, úgy vélem egyenesen igényli is – ezt a kitekintést.

1. A 16. századi ekkleziológiai modellváltás

A történelmi folyamatok nem minden esetben lineáris irányúak. Emellett olykor a hasonló jelenségek nemcsak időbeli, hanem regionális fáziseltolódásokat is mutatnak. Sommásan mégis megállapítható, hogy a Trentói Zsinat „másnapján” egy jelentős egyháztani fordulópont következett be. Ez az ekkleziológiai szemléletváltás viszont a maga részéről a katolikus alkotmányjog mozgásterét, s ebből adódóan a keleti kormányzati autonómia intézményei iránt tanúsított befogadási készséget is döntően leszűkítette. Az első évezred egyházmodellje helyi egyházak széleskörű fegyelmi autonómiával felruházott közösségeként írható le, melyben inkább a hitettség számított elsődleges cementáló erőnek, s nem a jurisdikció és a fegyelmi homogenitás gyakori és kifejezett emlegetése.⁸ A bizánci–latin egyházszakadás után viszont egyre inkább ez utóbbiak kerültek előtérbe.⁹ Ebből adódóan lassan nemcsak a keleti közösségek *egyház* mivolta – s így Krisztus Egyháza „egyházak közössége” módjára történő értelmezése, a *communio Ecclesiarum* modell tudata – tűnt le, hanem a keleti egyházfegyelem egészét a skizma gyanúja lengte körül.¹⁰ Ez alól a szemléletmód alól, mint alábbi áttekintésünkben is kitűnik, a 20. századig csak a firenzei korszak hozott üdítő kivételeket.

⁸ Vö. pl. C. VASII, 'Die orientalischen katholischen Kirchen in der Ekklesiologie und im Kirchenrecht der katholischen Kirche – eine *iter* zum CCEO', in *Kanon XIX* (UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI URBINO „CARLO BO”, FACOLTÀ DI SCIENZE POLITICHE, *The Constitutions of the Churches [and their Ecclesiological Bases]*, XVIIth Congress of the Society for the Law of the Eastern Churches, Urbino, 12–17 September 2005, Engling 2006), 125–159. A fegyelmi-kormányzati egység korabeli tartalmi meghatározatlanságának emblematikus jegye például az ökumenikus dekrétum ide vonatkozó enigmatikus formulája: „*Sede Romana moderante communi consensu si dissensiones circa fidem vel disciplinam inter eas orientur*” (UR 14), in *Enchiridion Vaticanum* 1, n. 543., 694. Hasonlóan az antik kor objektív meghatározatlanságában (vagy az újabban a „differenciált konszenzus” teológiai módszerét favorizáló szerzők olvasata szerint „áldásos leszabályozatlanságában”) keresendő a firenzei unió pápai és pátriárkai hatalom viszonyát meghatározó görög és latin nyelvű dokumentumainak eltérő szövegezése és olvasata is; vö. E. LANNE, 'A keleti kereszténység a II. Vatikáni Zsinat szemszögéből', in *Orientalium dignitas. A XIII. Leó pápa által kiadott „Keletiek méltósága” kezdetű apostoli levél centenáriuma alkalmából tartott szimpozion anyaga*, 1994. november 2–4., OROSZ L. (szerk.), Nyíregyháza 1995, 118.

⁹ Vö. G. LE BRAS, *La Chiesa del diritto. Introduzione allo studio delle istituzioni ecclesiastiche*, Bologna 1976.

¹⁰ I. ŽUŽEK, 'Incidenza del „*Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*” nella storia moderna della Chiesa universale', in *Inus in vita et in missione Ecclesiae. Acta Simposii Internationalis Iuris Canonici occurrente X*

1.1 Előzmények: a Firenzei Zsinat előtti rendszer

Az antik egyház kormányzati modellje a birodalmi közigazgatáshoz igazodó, szigorúan területiális alapon szerveződött, melyet mindenekelőtt a püspöki hatalom oszthatatlansága jellemezett.¹¹ Noha e rendszerben már a 6–7. századtól feszültségek mutatkoztak,¹² az nemcsak tovább élt, hanem a IV. Lateráni Zsinat *Quoniam* kezdetű 9. kánonjában, mint közismert, újabb megerősítést is nyert. Eszerint egy területen csak egy püspök lehet. Ha netán más rítusú, nációjú hívei is nagyobb számban lennének, azok számára „rítus vikárius” jelölendő ki, aki azonban mindig a megyéspüspöki hatalom alárendeltje és részese.¹³ Igaz, a kettős joghatóságra – azaz két egyenrangú, egymástól független, alárendeltségi viszonyban nem álló katolikus püspök kormányzati illetékességére ugyanazon területen – e korban is mutatkoztak elszórt, rövidebb-hosszabb életű példák.¹⁴ Összességében azonban a „keresztes” időszak ekkleziológiája szigorúan igyekezett követni az „egy terület – egy püspök” (antik) modellt,¹⁵ nem meglepő módon a gyarmatosító „frankok” javára érvényesítve azt. E kőbe vésett norma alól annak ellenére is csak elvétve hajlottak kivételre, hogy zsinati kánonok pápai módosításának elvi lehetősége a dekretalisztika számára már egyértelmű volt.¹⁶ A sürgető szükséglet és a közérdeket a civil jogászok ugyanis általánosan olyan indokoknak ismerték el, melyek alkalmasak a joggal szembeni (contra ius) cselekmény érvényesítésére. A

anniversario promulgationis Codex Iuris Canonici, diebus 19–24 Aprilis 1993 in Civitate Vaticana celebrati, Città del Vaticano 1994, 685. A hatályos keleti kodifikáció egyik alapvető érdeme a keleti közösségek egyház jellegének újbóli kinyilvánítása és megerősítése; *op. ult. cit.*, 726. skk. (Ez utóbbi kérdéshez bővebben lásd: SZABÓ, P., ‘Opinioni sulla natura delle Chiese «sui iuris» nella canonistica odierna’, in *Folia Theologica* 7 [1996] 239–251.; Uő., ‘A „sajátjogú egyházak” ekkleziológiai értéke a decr. „Orientalium Ecclesiarum” és a Keleti Kódex [CCEO] tükrében’, in *Studia Wespriemisia* 1 [1999] 2, 93–107.; P. GEFAELL, ‘Le Chiese sui iuris: „Ecclesiofania” o no?’, in *Le Chiese sui iuris. Criteri di individuazione e delimitazione. Atti del Convegno di Studio svolto a Košice, 6–7. III. 2004*, L. OKULIK [a cura di], Venezia [2005] 7–26.).

¹¹ Nikaiai Zsinat 8. kán.; vö. J. MEYENDORFF, ‘One Bishop in One City’, in *St Vladimir’s Theological Quarterly* 5 (1961) 54–58.; H. LEGRAND, ‘»One Bishop per City«. Tensions around the Expression of the Catholicity of the Local Church since Vatican II’, in *The Jurist* 52 (1992) 369–400.; Uő., ‘Un seul évêque par ville. Pourquoi et comment redevenir fidèle au 8^e canon de Nicée? Un enjeu pour la catholicité de l’Église’, in *Irenikon* 77 (2004) 5–43. (Ez utóbbi munka német változatához lásd: *Ostkirchliche Studien* 53 [2004] 2–3, 122. skk.).

¹² Vö. V. PERI, ‘Le Chiese nell’Impero e le Chiese »tra i Barbari«. La territorialità ecclesiale nella riforma canonica trullana’, G. NEDUNGATT – M. FEATHERSTONE (eds.), *The Council in Trullo Revisited* (Kanonika 6), Roma 1995, 199–213.

¹³ CONDORELLI, ‘»Ecclesia«’ (*art. cit.* 7. jegyzet), 23., 27.; vö. „*Quoniam in plerisque partibus...*”, Concilium Lateranense IV, const. 9 [De diversis ritibus in eadem fide], in *Conciliorum aecumenicorum decreta*, G. ALBERIGO (a cura di), Bologna 1991, 239.

¹⁴ Kettős katolikus joghatóságra említhető adat többek között Ciprus (1250–1260), vagy a krími Caffa; vö. CONDORELLI: ‘Coesistenza’ (*art. cit.* 7. jegyzet), 12. skk.; Uő., ‘Unum corpus’ (*art. cit.* 7. jegyzet), 47. skk.

¹⁵ Lásd fentebb a 11. jegyzetet.

¹⁶ A *Liber extrába* (1234) felvett pápai ügylevek jogereje már egyedül a IX. Gergely-féle kihirdetés tekintélyén nyugodott, s a felvett joganyag korábbi verziói hatályukat veszítették. Ekkor válik az egyházjogban is dominánssá a meggyőződés, hogy a pápának a régi egyházi törvények alakítása és korrekciója is feladata; így: K. PENNINGTON, ‘Law Codes: 1000–1500’, J. STRAYER (ed.), *Dictionary of the Middle Ages*, vol. VII, New York 1986, 428.

neves szicíliai kanonista, Panormitanus pedig a *Quoniam* határozatra alkalmazta e tézist. Ebből arra a következtetésre jutott, hogy – megfelelő ok alapján – a pápa egyes esetekre a helyi püspöki joghatóság oszthatatlanságára épülő hagyományos kormányzati berendezkedést előíró zsinati normákat is derogálhatja, azaz engedélyezheti két egyenrangú joghatósággal rendelkező püspök működését ugyanazon területen.¹⁷ Eszerint a doktrína – a *Quoniam* rendelkezés kivételt nem engedő fogalmazásmódja ellenére is – igen hamar rátalált a híres lateráni norma rugalmas alkalmazását elvileg lehetővé tévő jogi megoldásra.

1.2 A Firenzei Zsinat utáni modell

A köztudatban többnyire az él, hogy a firenzei unió igen hamar elvetélt.¹⁸ Noha kétségtelen, hogy a kialakított megállapodás számos kiérlelt kompromisszumot és kétféle értelmezést engedő (kétértelmű) formulát tartalmazott,¹⁹ a források azt mutatják, hogy az unió fenntartására majd másfél évszázadig mindkét részről mutatkoztak törekvések. Ezt katolikus oldalról több Trentói Zsinat előtti pápai dokumentum is tanúsítja. Keleten is maradtak egységpárti püspökök (φιλενωτικοί).²⁰ Érdemes megjegyezni, az előbbi megállapítás nem csak a velencei érdekszférába tartozó levantei szigetvilágra, s nem is csak a Konstantinápoly esztét megelőző időkre igaz. Eklatáns példa erre II. Jeremiás pátriárka alakja, akiről az utóbbi idők történeti kutatása dokumentumokkal bizonyította, hogy e főpap – igaz csak közvetett módon – a későbbi breszti „rutén” unió megszületésére is hatással volt.²¹

Az egység fennmaradása melletti hivatalos vélelemből kiindulva a 16. század pápai Itália földjén is hozzájárultak – a latin helyi episzkopátustól joghatóságilag független – parallel bizánci (katolikus?) hierarcha működéséhez.²² Mi több, a me-

¹⁷ NICOLÒ TEDESCHI, Comm. in X. 1. 31. 14. n. 3–4, in NICOLÒ TEDESCHI („ABBAS PANORMITANUS”) *Commentaria in decretales*, Venetiis 1582. (A kommentátori szöveghely idézetéhez és magyarázatához lásd: CONDORELLI, »Ecclesia« [art. cit. 7. jegyzet], 33. sk.).

¹⁸ Pl. J. GILL, »Basel–Ferrara–Florenz, II. Das Konzil von Florenz«, in *Theologische Realenzyklopädie*, G. KRAUSE – G. MÜLLER ET AL. (Hrsg. von), Band 5, Berlin–New York 1980, 294.; ADRIÁNYI G., *Az egyháztörténet kézikönyve*, München 1975, 168.; PIRIGYI I., *A görögkatolikus magyarság története*, Nyíregyháza 1982, 61.

¹⁹ Lásd pl. LANNE, »A keleti kereszténység« (art. cit. 8. jegyzet), 118. (A Firenzei Zsinat mélyrehatóbb áttekintéséhez pedig: J. GILL, *The Council of Florence*, Cambridge 1959; J. MACHA, *Ecclesiastical Unification. A Theoretical Framework together with Case Studies from the History of Latin–Byzantine Relations* (Orientalia Christiana Analecta 198), Roma 1974, 79–143.; *Christian Unity: The Council of Ferrara–Florence, 1438/39–1989*, G. ALBERIGO (ed.), Leuven 1991; PERI, »L’unione« (art. cit. 7. jegyzet), 51–141.; M.-H. BLANCHET, »La question de l’union des Églises (13^e – 15^e s.)«, in *Revue des Études Byzantines* 61 (2003) 5–48.; stb.

²⁰ Lásd: PERI, »L’unione« (art. cit. 6. jegyzet), 89., vö. uo. 83–84.

²¹ SAULLE, »L’Unione«, I (art. cit. 2. jegyzet), 149–152. (A pátriárka működéséhez lásd még pl. G. PODSKALSKY, »Die Einstellung des Ökumenischen Patriarchen [Jeremias II.] zur Erhebung des Moskauer Patriarchats [1589]«, in *Orientalia Christiana Periodica* 55 [1989] 421–437.).

²² Egyes szerzők újabban egyértelműnek látják, hogy az Itáliába menekült görög és albán keresztények ortodox (értsd: akatolikus) vallásúak voltak, s a kor pápai ennek ellenére tették irányukban a fentebb említett engedményeket; vö. S. VARNALIDIS, »Le implicazioni del breve »Accipimus nuper« di papa Leone X (18. 5. 1521) e del breve »Romanus Pontifex« di papa Pio IV (16. 2. 1564) nella vita

nekült keletiek egyházi szokásait, fegyelmi rendjét a helyi latin püspökök türelmetlenségével és értetlenségével szemben gyakran kifejezett védelemben is részesítették! E keletbarát hozzáállás emblematisz dokumetuma X. Leó *Accepimus nuper* kezdetű brévéje,²³ melyre gyakran később is mint a keletiek jogait védő „magna chartára” igyekeztek hivatkozni. Ennek rendelkezéseit a Trentói Zsinat lezárásával beálló fordulati több pápai dokumetum is megerősítette.²⁴ A továbbra is érvényesnek tekintett firenzei elveken nyugvó egyházközi kapcsolatok e rendszere az alábbi karakterisztikus jegyeket mutatta. A keletiek liturgikus és fegyelmi eltéréseit törvényesnek ismerték el, melyek nem veszélyeztetik a hitet, sem a nyugati és a keleti egyházak közötti egységet. A nyugatra menekült keleti közösségek folyamatos függésben és kommunióban maradtak felső hierarchiájukkal, rendszerint a konstantinápolyi vagy az ochridi egyházfőkkel. Ennek köszönhetően Itáliában a keletiek vonatkozásában egy „személyi-etnikai” alapú autonóm keleti joghatóság jött létre. Püspökeiket Keleten szentelték, s ezek egyedi pápai felhatalmazás nyomán népük felett kizárólagos és a helyi latin hierarchiától független joghatósággal rendelkeztek.²⁵

E kormányzati rendben tehát – a fentebb idézett lateráni joggal szöges ellentétben – a keletiek formálisan és kifejezetten ki voltak véve a helyi latin ordinárius joghatósága alól. Érdemes megjegyezni, hogy ez az új rendszer a latin hierarchia oldaláról igen erőteljes ellenállást váltott ki. Kifogásaik azonban IV. Piuszig nem találtak meghallgatásra. Sőt, a joghatóságuk alól kivett keletiekkel kapcsolatos törvénytelen eljárásaikat²⁶ a pápák nem csak kritikával illették, hanem súlyos büntetési tételekkel is fenyegették. E tények tükrében világos, hogy az antik keleti fegyelem értékelésében a firenzei kor – éppen az egység megléte vélelméből adó-

religiosa degli albanesi dell'Italia meridionale’, in *Nicolans* 9 (1981) 363., 369–370. Az itáliai görögök kettős – római és konstantinápolyi – joghatósági kötődésének kérdéséhez lásd még: PERI, ‘L’Unione’ (art. cit. 6. jegyzet), 94., 97. skk., 129. Némileg hasonló – a trentói ekkleziológiai modell szerint már megengedhetetlen – „kettős kommunió” bizonyos jelei az erdélyi románok vonatkozásában is adódtak; vö. E. SUTTNER, ‘A zámoscsi (1720) és a bécsi zsinat (1773). Meghatározó jellegű események a Lengyelországban, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő görög katolikusok számára’, *Orientalium dignitas* (op. cit. 8. jegyzet), 175.

²³ Leo X, „*Accepimus nuper*”, 18. V. 1521, in LEONIS ALLATHI, *De atate et interstitiis in Collatione ordinum etiam apud Græcos servandis*, Romæ 1638, 5–13. [újabb kiadásához: G. PLUMIDIS: Αὐτοῦλαὶ τῶν Παπῶν περὶ τῶν Ἑλλήνων ὁρθοδόξων τῆς Βενετίας (1445–1782), in *Θησαυρίσματα* 7 (1970) 240–244.]; vö. VARNALIDIS, ‘Le implicazioni’ (art. cit. 22. jegyzet), 359–382.

²⁴ Ezekhez lásd: VARNALIDIS, ‘Le implicazioni’, op. ult. cit., 368–369.; CEFFALIA, *Lo status* (op. cit. 7. jegyzet), 66–67.

²⁵ CEFFALIA, *Lo status*, op. ult. cit., 57. skk.

²⁶ A menekült görögök iránt a helyi latin klérus részéről táplált ellenszenv beszédes jele, hogy – a pápai dokumetum tanúsága szerint – a latinok nemcsak saját fegyelmi szokásaik elhagyására akarták őket kényszeríteni, hanem olykor még az ortodoxok újrafekeresztelésére (!) is merészkedtek: *...tamen ordinarii locorum Latini ipsam nationem super dictis ritibus et observantiis, in locis ubi prefati Greci morantur, quotidie molestant, perturbant et inquietant, cogentes pueros ipsorum et alios, eorum more baptizatos, iterum, more Romanæ rebaptizari dictumque sacramentum sub utraque specie omnibus etiam pueris predictis minime ministrari debere, neque barbam nutrire, neque in fermentato sed azimo celebrare, ac ordinatos in dictis sacris ordinibus matrimonio non uti...;* LEONIS ALLATHI, *De atate* (op. cit. 23. jegyzet), 6.

dóan – kivételt képez a második évezredben domináns, fentebb említett negatív („skizmatikus”) megítélés alól.

1.3 A Trentói Zsinat utáni fordulat

A trentói reformfordulatot követően a (közvetlenül az italo-grékusok és albánok számára kiadott) pápai jog gyökeres változáson esett át. Ezt az új rendet, mely sok tekintetben a keresztes idők rendszerére hasonlított, először IV. Piusz *Romanus Pontifex* kezdetű brevije foglalta szabályba. E dokumentum az összes kedvezményt visszavonta, melyeket elődjei az itáliai keleti közösségek javára adtak ki.²⁷ Rövidre fogva: ekkleziológiai szempontból (legalábbis a „communio Ecclesiarum” modell keleti szemszögéből) egy negatív irányú elmozdulás zajlott le. Ennek folyományaként már nem létezett két saját hagyományokkal rendelkező egyház, hanem csak egy egyház, tudniillik a római, amelybe a keletieket is jogilag minél homogénebb és jellegtelenebb módon igyekeztek betagozni. Ez utóbbiak megőrizhették hagyományaik egy részét, de nem tarthatták meg hierarchiájukat, mert ez az elem ellentétes lett volna az „Una Sancta” Trentó-utáni felfogásával.²⁸ A keleti közösségek egyházakból (megtúrt) rítusokká minősültek vissza.

Mi több, e fordulat dokumentumai eretnekségnek, szakadárságnak és abúzusnak minősítik a keletiek sok olyan gyakorlatát, melyek valójában a legitím szokásaikhoz tartoztak, melyeket a firenzei egyezés törvényesnek ítélt, s melyeket a szóban forgó fordulatig a római pápák is eltűrtek, sőt (olykor) támogattak is. Ilyen „visszaélésnek” nyilvánították immár – többek között – a kovászos kenyér liturgikus használatát, a két szín alatti áldozást, az újszülöttek megáldoztatását, a beavatás szentségeinek egyetlen szertartás keretében történő kiszolgáltatását, a latinoktól eltérő böjti és ünnepi rendet.²⁹

Figyelembe véve e kifogásokat, evidens, hogy az új ekkleziológiai keretektől nemcsak egy plurális joghatósági berendezkedés, hanem a „varietas disciplinarum” ideája a maga egészében volt idegen. E kor bevallott célja a keletiek „katolikus

²⁷ Pius IV, const. ap. *Romanus Pontifex*, 16. II. 1564, in *Bullarum diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum et pontificum*, tom. VII, Augustæ Taurinorum 1861, 271–273.

²⁸ A trentói egyháztan meghatározó jegyeihez lásd pl. J. BERNHARD – CH. LEFEBVRE, *L'époque de la Réforme et du Concile de Trente* (Histoire du droit et des institutions de l'Église 14), Paris 1989; CH. LEFEBVRE ET ALII, *L'époque moderne, 1563–1789. Les sources du droit et la seconde centralisation romaine* (Histoire du droit et des institutions de l'Église 15/1), Paris 1976; G. ALBERIGO, 'L'eccelesologia del Concilio di Trento', in *Rivista di storia della chiesa in Italia* 18 (1964) 227–242.; Uő., 'Du Concile de Trente au tridentinisme', in *Irenikon* 54 (1981) 192–210.; C. FANTAPPIÉ, *Introduzione storica al diritto canonico*, Bologna 2003, 171. skk.; továbbá: AA. VV., *Il Concilio di Trento. Istanze di riforma e aspetti dottrinali*, Milano 1997; H. JEDIN, *Storia del Concilio di Trento*, vol. 1–4, Brescia 1941–1982.

²⁹ Vő. CEFFALIA, *Lo status* (op. cit. 7. jegyzet), 72–73., 82.; továbbá pl. J. ERICKSON, 'Leavened and Unleavened: Some Theological Implications of the Schism of 1054', in *St Vladimir's Theological Quarterly* 14 (1970) 3–24.; CH. CRAWFORD, 'Infant Communion: Past Tradition and Present Practice', in *Theological Studies* 31 (1970) 523–536.; C. VASII, 'La comunione eucaristica dei bambini prima dell'uso della ragione. Differenze nella prassi sacramentale fra Chiese d'Oriente e d'Occidente. Motivo di divisione oppure un'occasione di approfondimento e di crescita ecclesiale?', in *Ius canonicum in Oriente et in Occidente. Festschrift für Carl Gerold Fürst zum 70. Geburtstag*, H. ZAPP – A. WEISS – S. KORTA (Hrsgg.), Frankfurt/M. 2002, 759–789.

életformára” (értsd: a Trentói Zsinat által megreformált latin nyugati rítusra és fegyelemre) történő visszavezetése.³⁰ Ekkor nemcsak a kettős hierarchia, hanem a görög rítus maga is csak megtűrt volt, azaz csak és annyiban megengedhető, amennyiben az nem ellentétes az „általános” kánonjoggal, és a „biztosabb, garantáltabb, s előnyben részesítendő” latin rítussal, valamint az utóbbi által képviselt kulturális és lelkeségi modellekkel.³¹

Legalábbis az eredeti elképzelés szerint, e folyamat nemcsak a rítusok „megtisztítására” irányult, hanem – mint az iménti szerző joggal állítja – a bizánci rítus visszaszorítására is, ez utóbbi lehetőség szerint teljes latinizálásáig. Ez a tipikusan „poszt-tridentí” alapszándék az unió nagy támogatóinál is fellelhető. Így például Lippay György esztergomi érseknél, hogy egy magyar példánál maradjunk.³² E „purifikációs”, kiigazítási program – különösen a trentói korszellem háttérében – néhány doktrinális pontnál szükségesnek tűnhetett, összességében azonban, mint tudjuk, végül a bizánci tradíció számos hiteles elemének az elsorvasztásához vezetett.³³ E Trentó-utáni, restriktív rendszer – részben az 1573-ban alapított *Congregatio pro reformatione Græcorum* tevékenysége nyomán – VIII. Kelemen *Perbrevis instructio super aliquibus ritus Græcorum* kezdetű dokumentumban nyert teljesebb kifejtést (1595). Ennek keretében a pápa részletes eligazítást ad a latin joghatóság alá visszahelyezett keletiek szokásainak minősítésére és kezelésére.

³⁰ Vö. „La misura di Pio IV, eliminando senza discussione ogni sacro contatto con la gerarchia episcopale d’Oriente, spingeva i sacerdoti ed i fedeli greci ed albanesi, sia pure in modo indiretto, verso il vescovo ed il clero diocesano latino, suggerendo implicitamente sostituzione, passaggio di rito, graduali commistioni liturgiche e pastorali, fino a «ridurrlri a forma di vita cattolica», e cioè al rito ed alla disciplina occidentale, riformati dal Concilio di Trento”, in PERI, *Chiesa Romana* (op. cit. 7. jegyzet), 53. (A „si reducessino a forma de vita catholica” fordulat Santoro bíboros bisignanói püspöknek írt 1571-es levelében szerepel; lásd: CEFFALIA, *Lo status* [op. cit. 7. jegyzet], 74., 76.).

³¹ vö. CEFFALIA, *Lo status* (op. cit. 7. jegyzet), 74–75.; vö. „præstantia ritus latini”.

³² Vö. „Nehezen elképzelhető, hogy a tridentinus mentalitásban – melynek egyik fontos jellemzője az uniformizálás – nevelkedett főpap az unió hosszú távú céljaként ne a megtérítendő népesség teljes, a rítusra is kiterjedő integrálását jelölje meg. Lippay ugyanakkor tisztában van azzal, hogy a latin rítus átvétele nem történhet meg azonnal, hiszen ez az említett precedens ellenére a többség esetében inkább hátráltatná az unió elfogadását”; VÉGHSEŐ T., »Patriarcham græcum convertit ad unionem« A római Német–Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió’, in *Athanasiana* 23 (2006) 29–48., 36–37. (Még militánsabb szellemiséget tükröz a Habsburg-berendezkedés kora egyik kiemelkedő szereplőjének, Kollonich Lipót bíborosnak egy mondása, mely szerint: „Magyarországot előbb katolikussá teszem, aztán koldussá, végül németté” [vö. BAÁN, ‘Greek-Speaking’, art. cit. 4. jegyzet, 102.]. Kollonich szerepéhez lásd pl. SZEKFŰ GY., *Magyar történet. A tizenharmadik század* [Magyar Történet, VI], Budapest [1933], 13. skk.).

³³ E perspektíva keresztmetszetének szükössége különösen a teológiai pluralitás lehetőségére vonatkozó mai doktrína fényében igen szembevetendő; vö. Y. CONGAR, *Diversités et communion: dossier historique et conclusion théologique* (Cogitatio fidei 112), Paris 1982; H. U. VON BALTHASAR, *La verità è sinfonica. Aspetti del pluralismo cristiano*, Milano 1991; G. TAVARD, ‘Pluralism or Ecumenism’, in *One in Christ* 6 (1970) 123–134.; E. LANGE, ‘Formule teologiche degli orientali’, in *Dizionario del Concilio Ecumenico Vaticano Secondo*, T. FEDERICI (a cura di), Roma 1969, 1157–1161.; W. HENN, ‘Pluralismo teologico’, in *Dizionario di Teologia Fondamentale*, R. LATOURELLE – R. FISICHELLA (a cura di), *Dizionario di Teologia Fondamentale*, Assisi 1990, 852–855.; H. LEGRAND, ‘Le consensus différencié sur la doctrine de la Justification (Augsbourg 1999). Quelques remarques sur la nouveauté d’une méthode’, in *Nouvelle revue théologique* 124 (2002) 1, 30–56.

2. A rituális együttélés formáira vonatkozó jogforrások magyarországi olvasata („hatálya”)

2.1 *Az egyetemes jog*

Eddig láttuk a dokumentumokat és a mögöttük meghúzódó ekkleziológiai képet és törvényhozói irányultságot. Következő lépésként arra kívánok reflektálni, hogy e jogszabályok (és ekkleziológiai szemlélet) milyen formában jelentek meg a magyarországi bizánci rítusúak jogállása körül elhúzódó vitákban. Noha uniós dokumentumok erre az időre már az egykori lengyelországi rutének vonatkozásában is születtek, érdekes, hogy a munkácsi püspökség felállítása körüli vitákban szinte kivétel nélkül a fentebb emlegetett, eredetileg itáliai kötődésű jogszabályok kerültek elő, így pl. az *Accepimus nuper*, illetve a *Romanus Pontifex*.³⁴ A jogi probléma és értelmezése szempontjából e dokumentumok mellett külön figyelmet érdemelnek a vitával kapcsolatos, „emlékirat” formáját öltő szakvélemények.³⁵ Ez utóbbiak érdemi elemzése azonban nemcsak előadásunk kereteit haladja meg, hanem bizonyos szempontból szakterületünket is. Ezért a keleti közösségek magyarországi reintegrációja kereteinek értelmezésénél az alábbiakban csak egy – a fentebb fejtegetett korszellem tükrében valószínűsíthető – hipotézis felvetésére szorítkozunk. Kétségtelen, a tudományos módszertan megköveteli a feltételezések forrásokból történő szisztematikus ellenőrzését. Ez azonban – ha a kánonjog korabeli állapota, illetve a rendelkezésünkre álló adatok egyáltalán lehetővé teszik a munkácsi egyházmegye körüli jogi vita utólagos egyértelmű megítélését – a jelen munkánál nagyobb lélegzetű tanulmányt igényel. Épp egy ilyen vizsgálat kiindulópontja lehet alábbi észrevételünk. Mindenesetre a szóban forgó hipotézis objektív érvekre és tényekre támaszkodik.

A munkácsi egyházmegye létesítése körüli vitákban a történelmi érvek³⁶ mellett megkülönböztetett szerepet kaptak a jogi argumentumok is, mint az a kérdésre vonatkozó különböző emlékiratokból világosan kitűnik. Az adott kor körülményei között azonban nehezen lehetett megállapítani a hatályos jogot. Ez egyrészt a kánonjog akkori „pre-kodifikációs” állapotából fakadt: az azonos kérdésekre vonatkozóan felgyülemelő és mintegy „rétegződő” dokumentumok egymáshoz való viszonya gyakran csak igen nehezen volt tisztázható.³⁷ Emellett a kettős jogható-

³⁴ Vö. 5. jegyzet.

³⁵ Lásd pl. HODINKA, *A munkácsi (op. cit. 1. jegyzet)*, 572. skk, 613., 617–620. (De Angelis és Coquelin római ügyvédek szakvéleményeihez lásd: *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. XIII, *De processibus canonicis Ecclesiae catholicae ucrainorum in Transcarpathia*, A. BARAN [collegit], Romae 1974, 48. skk., 69. skk.).

³⁶ Lásd pl. HODINKA, *A munkácsi (op. cit. 1. jegyzet)*, 91. skk.; PAPP GY., *A munkácsi püspökség eredete* (Székhelyi értekezés a „Szent Miklós Magyarországi Uniós Szövetség” tudományos és irodalmi osztályában), Miskolc 1940. (Az unió történeti háttéréhez pedig lásd: M. LACKO, *Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia catholica* [Orientalia Christiana Analecta 143], Roma 1955; BAÁN I., ‘La pénétration de l’unitarisme en Ukraine subcarpatique au XVII^e siècle’, in *XVIII^e siècle*, no. 220, 55 [2003] 3, 514–526.).

³⁷ A kánonjog e (kodifikációt megelőző) fázisának jogtechnikai jellemzőihez lásd pl. D. STAFFA,

ság lehetőségének kérdésében olykor egy és ugyanazon pápa álláspontja is hullámzott, illetve regionális szempontból is eltéréseket mutatott. (Így VIII. Kelemen Itáliában a kettős joghatóság felszámolására törekedett, míg a rutén kormányzati önállóság integritásának az elfogadása az ő pontifikátusa alatt születő breszti unió elemi feltétele volt.)

Az egykori lengyel–litván államban élő keleti szlávok uniója – részben az érintett egyház tekintélyes szociológiai súlyának köszönhetően,³⁸ részben az ortodoxiába való visszatérés alternatívájának fennmaradása miatt – a keleti hierarchia integritásának és széleskörű autonómiájának megőrzése mellett kötöttet.³⁹ Ez a fentebb vázolt firenzei modellhez hasonló egyházközi viszonyokat teremtett. A korabeli Magyarország és az itt élő keleti keresztények helyzete azonban alapvetően különbözött a kijevi egyesültekétől. Úgy tűnik ugyanis, hogy országunkra vonatkozóan nem volt a szigorú territorialitás zsinati elvét (*Quoniam*) hatálytalanító jogszabály! A lateráni dekrétumot meghatározott helyekre és időkre derogáló, más régiókra és korokra vonatkozó, kivételt képező normákból pedig aligha lehet a főszabály magyarországi hatályon kívüliségére meggyőzően következtetni.⁴⁰ Különösen abban az egyértelműen a klasszikus, osztatlan helyi püspöki joghatóság modelljét favorizáló, illetve a keleti rítusokat is mindenben a latin modellhez igazítani igyekvő, sőt egyenesen a keletiek beolvasztását idealizáló helyi légkörben nem, amely a fentebb leírt 16–17. századi Magyarországot jellemezte. Úgy tűnik tehát, hogy a korabeli egyetemes jog és jogpolitikai irányelvek is – az ellentétes

³⁸ 'Codex iuris canonici', in *Enciclopedia cattolica*, vol. 3, Città del Vaticano [1950], 1911–1912.

³⁸ A breszti unió révén minden idők legnépesebb keleti katolikus egyháza jött létre. A kijevi metropolához még Lengyelország 1772-es felosztása előtt is mintegy 10–12 millió „rutén” (valójában ukrán és fehérorosz) görög katolikus hívő tartozott; vö. SACRA CONGREGAZIONE PER LA CHIESA ORIENTALE, *Oriente cattolico. Cenni storici e statistiche*, Città del Vaticano 31962, 328–329.

³⁹ Lásd fentebb: 2. és 5. jegyzet.

⁴⁰ Az itáliai bizánci rítusiakat kedvezményező korábbi pápai rendelkezéseket az 1564-es *Romanus Pontifex* kezdetű bréve, mint már említettük, egyértelműen visszavonta; vö. VARNALIDIS, 'Le implicazioni' (*art. cit.* 22. jegyzet), 379–381. E tény tükrében a mai jogi szemlélet számára különös, hogy még az egrri szakértők is úgy látták, az *Accepimus nuper* kedvezményei „hatályba lépnek” a magyarországi ruténekre, ha kánonilag felállított egyházmegyéjük lenne; vö. HODINKA, *A munkácsi (op. cit.* 1. jegyzet), 580. Ez a szakértői észrevétel a „hatályosság” mai kategóriájának tükrében már meglehetősen anakronisztikusnak hat. (A szóban forgó kérdésben – egy már hatályon kívül helyezett jogszabály automatikus[?] reaktiválásának tételezése helyett – ma inkább úgy fogalmaznánk, hogy az egységes területi joghatóság rítus mentén történő megosztása nyomán az említett pápai törvény által modellezetthez hasonló joghatósági rendszer jöjjön létre.) Noha a breszti unió kétségtelenül új feltételrendszerben kötöttet, az ott adott jogi keretek és kedvezmények aligha voltak automatikusan a magyarországi bizánci rítusú unitusokra is kiterjeszhetőek. (Hasonló dilemma merül fel a későbbi – kvázi helyi „keleti kodifikációnak” tekinthető – *Etsi pastoralis* kezdetű apostoli konstitúció azon rendelkezésének honi alkalmazhatóságával kapcsolatban is, mely kifejezetten jelzi a kettős katolikus hierarchia és joghatóság lehetőségét: *Ubi vero duo essent Episcopi eiusdem Loci a Sancta Sede Apostolica deputati, unus Latinus, alter Græcus (quemadmodum in Calabria partibus, et in Sicilia olim fuisse perhibentur, et nunc in quibusdam in Græciæ insulis existunt); Episcopus Latinus de Personis ecclesiasticis est secularibus Græcis, ac de iurisdictione Episcopi Græci, vel aliis quibuscumque ad Episcopum Græcum quomodolibet spectantibus, nullatenus se intromittere præsumat; sed Episcopus Latinus Latinorum, Episcopus vero Græcus Græcorum dumtaxat curam, regimen, et iurisdictionem respectivè habeant, et exercent; Benedictus XIV, const. Etsi pastoralis, 26. V. 1742, in *Codicis iuris canonici Fontes*, P. GASPARRI [ed.], vol. I, Romæ 1947, § IX, [n.] XX, 754.)*

szándékú memorandumok szerzői érvelésének esetleges elvi meggyőző erejétől szinte függetlenül – hazánkban egyértelműen a *status quo* fennmaradása irányába hatottak. Míg a korábbi firenzei modellben elfogadhatónak tűnt a rítusok mentén megosztott két párhuzamos katolikus püspöki joghatóság léte, a fordulat után az italo-grékus közösségeket a hivatalos dokumentumok már nem ismerték el „egyháznak”, hanem csak liturgikus-rituális egységeknek. Ezek számára – miután bizonyossá vált, hogy a latin rítusra történő egyszeri áttérítésük nem lehetséges – „szentelő rítuspüspököket” neveztek ki.⁴¹ Mivel ez utóbbiak híveik felett főpásztori joghatósággal nem rendelkeztek, alakjuk lényegében a püspökké szentelt rítusvikárius – lateráni *Quoniam* határozat által említett – figurájával esett egybe. Az egyetemes jogban a későbbi évtizedekben sem álltak be olyan változások, melyek egyértelmű és biztos törvényi alapot szolgáltattak az egységes helyi latin joghatóság rítus szerinti megosztására! Nem véletlen, hogy a vita első szakaszában az egri érvek tűntek meggyőzőbbnek, s a munkácsi püspök addig fél-függetlennek tűnő jogállása nemhogy erősödött volna, hanem – éppen ellenkezőleg – az egri joghatóságnak történő teljes alávetettségbe torkollott (1718). Igaz, ebben az elméleti megfontolások mellett az unitusok között jelentkező fegyelmi problémák is szerepet játszottak.⁴²

Összességében tehát az állapítható meg, hogy a munkácsi egyházmegye felállítására mellé igazi érveket nem a nálunk hatályos egyetemes jogból, hanem sokkal inkább a más helyeken mutatkozó precedensekből,⁴³ illetve főleg az egyetemes norma egyedi derogációjához elégséges „sürgető szükséghelyzetből” (*urgens necessitas*) lehetett meríteni. Eszerint a bizánci egyházmegye leválasztásának tényleges jogi alapjait nem valamely pápai törvényben kereshetjük, hanem abban a doktrinális elvben, melyet a *Quoniam* vonatkozásában, mint fentebb láthattuk, már Panormitanus leszögezett: a törvénnyel szemben egyedi esetben jogos okból a törvény alóli kivétel juthat érvényre.⁴⁴ Úgy tűnik, pontosan a meggyőző törvényi alapok hiányával, s nem kevésbé az ellentétes irányba ható ekkleziológiai trenddel

⁴¹ CEFALIA, *Lo status* (op. cit. 7. jegyzet), 86., 103. skk.

⁴² Lásd: HODINKA, *A munkácsi* (1. jegyzet), 567., 582. skk. (A fegyelmi kilengésektől olykor az unitusok főpásztorai sem voltak mentesek. Így pl. Theophanes Maurogordatos püspök korábbi kétes értékű működéséhez lásd: BAÁN, ‘Greek-Speaking’ [art. cit. 4. jegyzet], 99–100.).

⁴³ A bresztűi unió nyomán már tágabb régiókban is több példa adódott arra, hogy ugyanazon területen latin és bizánci katolikus püspök gyakorolt joghatóságot. Egy Kollonich-hoz írt levelében maga De Camillis is hivatkozik e jelenségre. Mint írja, a kánonok szerint egy püspök csak egy érseknek lehet alárendeltje, egy másik püspöknek még akkor sem, ha ugyanazon városban székelnének. A levél több példát is említ, ahol a latin és bizánci katolikus püspök nemcsak azonos terület felett rendelkezik egymástól független joghatósággal saját rítusú hívei felett, hanem székhelyük is egy és ugyanazon városban van: Lemberg, Wilno, Przemysl, Chelm. E praxis a görög püspök számára egyértelmű bizonyítéka annak, hogy az egri joghatóságnak történő alávetése távolról sem egyháztani szükségszerűség, mint azt a *Quoniam* határozat sugallta. (A munkácsi főpap ezen olasz nyelvű levelének szövegrészletéhez lásd: HODINKA, *A munkácsi* [op. cit. 1. jegyzet], 572. A püspök már csak azért is jól ismerhette a korabeli lengyelországi unitus egyházi viszonyokat, mert 1674-től a bazilita rend római általános prokurátora volt; vö. BAÁN, ‘Greek-Speaking’ [art. cit. 4. jegyzet], 101.) Hozzáfűzhetjük, 1721-től – a gyulafehérvár–fogarasi román görög katolikus egyházmegye felállításától – már Erdélyben is kettős katolikus joghatóság létezett.

⁴⁴ Lásd: 16. és 17. jegyzet, fentebb.

és egyházpolitikai szándékokkal magyarázható az, hogy Róma miért húzódozott szinte az utolsó pillanatig a munkácsi egyházmegye felállításától.⁴⁵ Ez a tény is arra utal, hogy a 17. századi uniók nem egy a keletiek egyesülését előmozdító átfogó szentszéki stratégia eredményei voltak. Ezek a korai uniók sokkal inkább külső, helyi (főleg politikai, társadalmi) érdekekből születtek.⁴⁶ Sokáig a bécsi udvar sem volt érdekelt a rutén egyesült egyházmegye felállításában.⁴⁷ Paradox (de érthető) módon a bizánci egyesültek joghatósági leválasztásához a döntő lökést az ortodoxiába való visszatérés veszélyének felsejlése adta meg.⁴⁸ Ez valóban olyan súlyú ok volt, mely az adott esetben szinte kikényszerítette a lateráni főszabály alóli kivételhez történő folyamodást.

2.2 Az „apostoli vikárius” korabeli jogi alakja

E témakörben végül feltétlen meg kell említenünk, hogy a fenti adatok lényegileg eltérő olvasatával találkozhatunk Papp György egy rövid írásában. A neves kanonista úgy látja, hogy az apostoli vikáriusi kinevezésükből fakadóan a munkácsi görög püspökök már az egyházmegye 1771-es formális felállítását megelőzően is apostoli, azaz közvetlenül (csak) a római pápának alárendelt joghatósággal kellett rendelkezniük.⁴⁹ E megállapítás az egri latin püspök egyesültek feletti teljes joghatósági illetéktelenségét tételezi.

Nos, az apostoli vikárius jogintézménye az egyház története során többszöri metamorfózison esett át.⁵⁰ Noha a missziós területekre szánt mai vikariátusok figurájának első példája már 1637-ben megjelent, a jogi alakzat és főleg a megnevezésük csak hosszabb idő után stabilizálódott.⁵¹ Az elnevezéstan, s nemkevésbé

⁴⁵ Vö. HODINKA, *A munkácsi (op. cit. 1. jegyzet)*, 329–621.; JANKA GY., ‘A munkácsi egyházmegye felállítása’, in *Athanasiana* 4 (1997) 57–81., 71–73. (A többi honi bizánci egyházmegye alapítása körül felmerült hasonló nehézségekhez lásd: UÓ., ‘A bécsi udvar lépései a nagyváradi és a körösi görög katolikus egyházmegyék felállításában [1775–1777]’, in *Athanasiana* 2 [1996] 107–115.).

⁴⁶ É. FOILLOUX, ‘Chiese orientali cattoliche e uniatismo’, in *Concilium* 32 (1996) 6., 152.

⁴⁷ Mária Terézia belső meggyőződése és birodalmi érdekei közötti konfliktus beszédes bizonyítéka egy a bécsi nunciának 1770 augusztusában tett megjegyzése, mely szerint: „A görögök iránt egyáltalán nem táplálok előszeretettel, sőt szeretném ha mindannyian latinok lennének. De óvatosan kell velük bánni”; idézi: HODINKA, *A munkácsi* (1. jegyzet), 602. E megnyilatkozás ugyanúgy a Trentó-utáni mentalitás iskolapéldája, mint a Lippay érsekhez kötődő hasonló értelmű fenti észrevétel (vö. 32. jegyzet).

⁴⁸ HODINKA, *A munkácsi (op. cit. 1. jegyzet)*, 602., 607. skk.; JANKA, ‘A munkácsi’ (*art. cit.* 45. jegyzet), 61–62., 72. (Az alig dokumentált hazai ortodox–unitus felekezeti hitvitákhoz figyelemre méltó tanulmány: BAÁN I., ‘Magyar nyelvű idézetek Oroszvégegy Andrella Mihály 17. század végi unióellenes írásában’, *Látó szíjjel*, szerk. BENDE J., Budapest 2006, 461–471.).

⁴⁹ Vö. PAPP, ‘Adalékok’ (*art. cit.* 3. jegyzet), 110–129.

⁵⁰ E fejlődési folyamat rövid áttekintéséhez lásd pl. D. STAFFA, ‘Vicario Apostolico’, in *Enciclopedia cattolica*, vol. 12, Città del Vaticano [1954], 1358–1361.; bővebben: UÓ., *Le delegazioni apostoliche*, Roma–New York 1959.; P. HINSCHIUS, *System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, vol. I, [Berlin 1869], 508. skk., 583. skk.; vol. II, [Berlin 1872], 228. skk., 591.

⁵¹ Ennek tudható be, hogy 1692-ben Hollandia számára a kölni pápai nuncius nevezett ki apostoli vikáriust. Ez ráadásul csak egy felszentelt pap volt, aki jogosítványait a nunciustól származó, visszavonásig érvényes megbízásból nyerte; STAFFA, ‘Vicario’ (*art. cit.* 50. jegyzet), 1359–1360. Nyilvánvaló, hogy e funkció – bár „vikáriusnak” nevezték – valójában inkább az apostoli kormányzó mai alakjának felelt meg, hisz jogkörét nem annyira missziós szempontok, mintsem a protestáns

a mögötte megjelenő szándékok, ekkoriban még nem voltak egységesek és koherensek. Papp György egyértelműnek látja, hogy a munkácsi püspökök jogállását az apostoli vikárius klasszikus, azaz közvetlenül és csakis a pápának alárendelt joghatóságú főpásztor figurája szerint kell értelmeznünk. Az általa felhozott adatok ezt azonban aligha támasztják alá közvetlenül és egyértelműen.⁵² A kanonista felsorol néhány olyan forrást is, mely az apostoli vikáriusról valóban mind a közvetlen szentszéki alárendeltséget, mind a helyi megyéspüspöktől való teljes függetlenséget kifejezetten állítja.⁵³ Ezek azonban egyedi dokumentumok, melyekből a – minden jel szerint ellentétes praxist követő – magyarországi viszonyokra bizonyító erejű következtetés csak óvatosan vonható le. Ezért, ha nem tévedünk, e dokumentumokból messzemenő állításokat megfogalmazni éppoly kétséges vállalkozás, mint a fentebb említett, más helyekre és időkre kiadott pápai törvényekből következtetésre jutni a honi viszonyokat illetően. A magyarországi katolikus hierarchia alakítása a legfőbb kegyúri jogokkal („ius patronatus Regii”) felruházott „apostoli uralkodók” kezében volt.⁵⁴ A Habsburg Birodalomban nem merültek fel a missziós területeken mutatkozó anomáliák. Ebből adódóan a Szentszék sem kényszerült az uralkodó által kinevezett hierarchák saját főpapokkal történő helyettesítésére.⁵⁵ Apostoli vikáriusok kinevezésére régióinkban is sor került. Ezekkel a Szentszék szándéka azonban aligha a helyi latin hierarchia joghatósági monopóliumának felszámolása volt. Egy ilyen lépés szögesen ellent mondott volna a fentebb vázolt Trentó-utáni ideális egyházmodellnek. Mi több, a munkácsi görög püspök jogállásának ilyen irányú keleti értelmezése mindig is a helyi latin hierarchia heves ellenállásába ütközött. Mivel a kérdésben kulcsszerepet betöltő uralkodók jó ideig nem voltak érdekeltek az önálló bizánci hierarchia felállításában, a joghatósági függetlenség kieszközlésére esély sem mutatkozott. Az egyértelmű egyetemes jog (*Quoniam*), valamint a helyi döntéshozók közötti nézetazonosság és lényegi érdekközösség teljességgel kizárta, hogy az apostoli vikárius titulus joghatósági függetlenséget eredményezzen. Ez a tény pedig összességében nem annyira a jog meg nem tartásából, mintsem a főszabállyal szembeni kivétel mellett felsó-

állam akkor csak szűk mozgásteret hagyó politikai miliője determinálta. (Egyes régióinkban működő 17. századi latin vikariátusokhoz lásd: VÉGHSEŐ T., „*Catholicæ reformare*”. *Agoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad [1631–1702]* [Collectanea Vaticana Hungaria, II, 2], Budapest–Roma 2007, 185. skk.).

⁵² Így például a szerzőnk által hivatkozott *Speculatores domus* kezdetű bullából kevés bizonyíték adódik a munkácsi kérdés megoldására, hisz a dokumentum nem egy helyi hierarchiával, hanem a misszióban működő szerzetesintézményekkel szemben határozza meg az apostoli vikárius jogköreit; vö. Clemens IX, *Speculatores domus*, 13. IX. 1669, in *Bullarium diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum pontificum*, tom XVII, Augustæ Taurinorum 1869, 816–819.

⁵³ Lásd: PAPP, ‘Adalékok’ (*art. cit.* 3. jegyzet), 118.

⁵⁴ A magyar királyok e közjogi jogkörének önhatalmú kiépítése éppenséggel I. Lipót idején vette kezdetét; vö. CSORBA F., *A királyi kegyúri jog igaz mivolta*, Budapest 1930, 54. skk.; lásd még: FRAKNÓI V., *A magyar királyi kegyúri jog*, Budapest 1895.; ECKHART F., ‘A királyi kegyúri jog gyakorlása Mária Terézia korától 1848-ig’, in *Theologia* 1 (1934) 3, 207–230.; illetve: ‘Királyi legfőbb kegyúri jog’, in *A Pallas Nagy Lexikona*, X, Budapest 1894, 565.

⁵⁵ Az apostoli vikariátus modern intézményének kialakulásához, mint ismeretes, éppen az imént említett szükséghelyzet vezetett; vö. STAFFA, ‘Vicario’ (*art. cit.* 50. jegyzet), 1360.

rakoztatható érvek elégtelenségéből fakadt.⁵⁶ Még ha lett is volna ilyen szentszéki szándék, azt csak igen nehezen lehetett volna érvényesíteni, legalábbis addig, amíg az egyházügyeket mind szorosabb kontroll alatt tartó főkegyúr abban érdekelte nem válik.⁵⁷ (E fordulatot, mint mondtuk, az államérdeket is érintő skizma veszélye váltotta ki.)

A tények azt bizonyítják, a munkácsi püspökök számára az apostoli vikáriusi kinevezés *de facto* nem biztosított joghatósági függetlenséget a helyi latin megyéspüspöktől. Ez nem kis részben kétségtelenül az érintett latin főpapok saját érdekérvényesítő lépéseinek tudható be.⁵⁸ Ez azonban nem történhetett volna meg, ha nem a fentebb vázolt „trentói modell” a meghatározó ekkleziológiai háttér, illetve ha már ekkor is egyértelmű, hogy az apostoli vikárius névvel illetett bármely figura mint olyan *ab ovo* kizárja a helyi megyéspüspök bármiféle joghatósági ingerenciáját. Ez utóbbi elvárásnak azonban éppen az ellenkezőjét látjuk. A munkácsi püspököket azt követően is „apostoli vikárius” titulussal ruházzák fel, hogy a Hitterjesztési Kongregáció 1718. június 20-i döntése után a munkácsi püspök egritől való joghatósági függősége immár teljesen egyértelművé vált. Ettől az időtől nyilvánvaló, hogy a munkácsi főpap apostoli vikárius titulusa ellenére is az egri püspök rítushelynöke volt. E mai szemmel megengedhetetlen jogi anomáliát hordozó helyzetnek két értelmezése lehetséges. Az egyik, mely az apostoli helynöknek a hivatal természeténél fogva igényli a joghatósági függetlenséget, nem tehet mást, minthogy egy megengedhetetlen apóriát konstata.⁵⁹ Kétségesnek tűnik azonban, hogy vajon ez-e a tények helyes olvasata. Ha egyszer a Szentszék maga döntött a joghatósági függés mellett,⁶⁰ miközben a munkácsi püspököket 1718 után is kinevezték apostoli vikáriusokká,⁶¹ a tények előbbinél harmonikusabb olvasatához jutunk, ha ez esetben

⁵⁶ Szemben a breszti unióval, a munkácsi nem kapott pápai dokumentum formájában megerősítést; vö. PIRIGYI I., 'Hodinka Antal, a munkácsi egyházmegye történetűrója', in *Hodinka Antal emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére*, UDVARI I. (szerk.), Nyíregyháza 1993, 99–100. Ebből adódóan ez alkalomból a lateráni közjog (*Quoniam*) sem nyert módosítást. Noha az apostoli vikáriusi titulus konzekvenciáinak minimalizására az egri és bécsi körök lépéseket tettek (lásd: HODINKA, *A munkácsi [op. cit. 1. jegyzet]*, 593–594.), erre úgy tűnik tényleges szükség nem volt. Az említett egyetemes joggal szemben ugyanis – különösen a fentebb fejtegetett trentói ekkleziológiai modellben – a munkácsi püspök joghatósági önállóságát a vikáriusi titulus önmagában nem bizonyította elégségesen. Az apostoli vikárius kodifikált figurájának akkori hiánya miatt azt csak egy a függetlenséget kifejezetten kimondó pápai dokumentum alapozhatta volna meg. Ezt egyértelműen kimondó állásfoglalással azonban De Camillis vikáriusi kinevezésében sem találkozunk; vö. *Documenta* (op. cit. 5. jegyzet), n. 615., 658–659.

⁵⁷ Szembetűnő, hogy XIII. Kelemen a bécsi álláspont változása után is kitart az egri joghatóság sérthetlensége mellett. A munkácsi egyházmegye felállítására csak a „katolikus” uralkodók igényei iránt meglehetősen szervilis engedékenységet mutató XIV. Kelemen idején kerül sor; vö. JANKA, 'A munkácsi' (art. cit. 45. jegyzet), 71–75.; továbbá: E. McSHANE, 'Clement XIV, Pope', in *New Catholic Encyclopedia*, 3, New York 1967, 940–942.

⁵⁸ Kollonich ez irányú ügyködéséhez lásd: HODINKA, *A munkácsi* (op. cit. 1. jegyzet), 570., 593.

⁵⁹ Vö. HODINKA, *A munkácsi* (op. cit. 1. jegyzet), 593–595., 619.

⁶⁰ HODINKA, *A munkácsi* (op. cit. 1. jegyzet), 588–590.

⁶¹ Bizánci György utódait az egri püspök rítusvikáriusnak, a pápa apostoli vikáriusnak, a király munkácsi „püspöknek” nevezte ki; PIRIGYI, 'Hodinka' (art. cit. 56. jegyzet), 105.

a vikáriusi kinevezést inkább csak korlátozott jogkörökkel járó titulusnak, mintsem a püspök hatalmát elsődlegesen meghatározó officiumnak értelmezzük.

3. A Trentó-utáni rendszer jegyei egyházfegyelmi gyakorlatunkban

A munkácsi egyházmegye kánoni felállításának köszönhető joghatósági divízió nem jelentette, hogy az új részegyházhoz sorolódó bizánci katolikus hívek az autentikus keleti fegyelem szerinti egyházi életre is teljes szabadságot nyertek volna. Az egyházmegyei szintű joghatósági önállósodás nem írhatta felül a fentebb vázolt korszellemet: a „katolikus életformára vezetés” (értsd: a lehetőségek határai közötti latinizáció) trentói programja továbbra is érvényesült. Ennek eredménye a 20. századra az lett, amit a magyar rítus önállóságát kimutató neves kanonistánk az alábbi szavakkal kénytelen konstatálni: „a bizánci szertartás minden ősi tradíciójához való büszke ragaszkodásunk mellett mi vagyunk a «græcorum latinissimi»”.⁶² Noha egy a forrásainkat és a fegyelmiünket ért idegen behatásokat pontosan ismerő szakember summás összegzéséről van szó,⁶³ e megállapítás némileg talán már a maga korában is túlzónak tűnhetett. Általánosító hangvétele mindenestre mára bizonyosan nem állja meg a helyét.⁶⁴ Mégis, a tényeket magukat nézve el kell ismernünk, hogy a korábbi latinizáció (jó)néhány ponton máig jelen van egyházfegyelmiünkben. Ennek belátásához elegendő a mai magyar gyakorlat és a Szentszék által kibocsátott keleti liturgikus instrukció⁶⁵ néhány előírásának összevetése.

Az említett poszt-tridentini latin fegyelem máig élő releváns behatásának illusztrálására zárásként legyen elég egyetlen elgondolkodtató példa, a kisedaldoztatás gyakorlata alakulásának felelevenítése. A latin és keleti szentségi fegyelem között mutatkozó egyik szembetűnő eltérés, mint tudjuk, hogy az utóbbi az eucharisztia felvételét sem köti az értelem használatának előzetes elnyeréséhez. Ellenkezőleg, a keleti gyakorlat szerint – a közös antik tradíciót megőrizve – a beavatás első két szentségének feladása után az újszülött áldoztatására is sort kell keríteni. Ennek megfelelően a keleti törvénykönyv is az eucharisztia mielőbbi (*quam primum*) kiszolgáltatását szorgalmazza.⁶⁶ A kodifikációtörténet egy kései adata azt

⁶² PAPP GY., *A magyarországi gör. kath. püspökségek relatio dioecésana kötelezettsége*, Nyíregyháza 1942, 4.

⁶³ Vö. PAPP GY., *A magyar görögkatolikus egyház partikuláris jogforrásai*, Budapest 1942.

⁶⁴ Rítusunkról az iménti negatív vélekedés az idegen nyelvű szakirodalomban mindmáig fellelhető; vö. pl. C. SIMON, 'Ungheria, Chiesa' in, *Dizionario enciclopedico dell'Oriente cristiano*, E. FARRUGIA (a cura di), Roma 2000, 791. E tény kétirányú sürgető cselekvést igényel. Egyrészt a II. Vatikánnum nyomán kikristályosodó mércék tükrében kell egyházi szokásaink hitelesen keleti jellegéről (vagy ennek olykori hiányáról) objektív képet alkotnunk. Másrészt az imént említett reflexió – s az annak fényében esetleg szükségesnek mutatkozó reformok – eredményeit a keleti egyháztudományok nemzetközi fórumai és szervezetei felé is közvetítenünk kell.

⁶⁵ Congregazione per le Chiese Orientali, istr. *Il Padre incomprendibile*, 6. I. 1996, in *Enchiridion Vaticanum* 15, 6–93.

⁶⁶ A kodifikáció nem hagyhatta figyelmen kívül azt a tényt, hogy a keleti katolikus egyházakban

látszana igazolni, hogy a „quam primum” kifejezéssel utalt kiszolgáltatási időpont precízebb meghatározásában a sajátjogú törvényhozó teljesen szabadkezet kapott. Eszerint a kódex akár a latin mintára átvett, értelemszerűen korára kitolt elsőáldozás rendjének helyi hierarchia részéről történő fenntartását is megengedné.⁶⁷ A szóban forgó sajátjogú részleges jog lehetséges tartalmára és irányultságára vonatkozóan viszont a liturgikus instrukció ellentétes tartalmú egyértelmű eligazítást ad. Eszerint az illetékes hatóságoknak megfelelő intézkedéseket kell fogantatnia az eredeti gyakorlathoz történő visszatérés, illetve a saját tradíciónak jobban megfelelő normák kidolgozása céljából.⁶⁸ Figyelemre méltó, hogy a római dokumentum szerint az eucharisztia első kiszolgáltatási idejének meghatározásához „az ortodox egyházak praxisából is meríthetőek gyakorlati javaslatok”. E kérdésben tehát az instrukció – mely műfajánál fogva az érintett kódexbeli kánonok mögött meghúzódó egyértelmű törvényhozói szándék hiteles tükré – a három beavatási szentség egyetlen liturgikus cselekmény keretében történő kiszolgáltatásának visszavezetését szorgalmazza. Eszerint a helyi törvényhozónak itt mérlegelési joga csak a régi rend visszavezetésének célszerű ütemezésére, módosítására vonatkozóan van, tudniillik, hogy a változás ne zavarja meg a helyi egyház egységét. A normaalkotás tartalmi iránya azonban a felsőbb jogtól számára kötelezően meghatározott.⁶⁹

A keleti fegyelem e kérdésben is az apostoli korra visszanyúló antik tradíció hű követője. A kicsinyek áldoztatása kezdettől bevett szokás volt. Érdemes megjegyezni, ennek visszaszorítására Nyugaton is csak a 12–13. századtól került sor.⁷⁰ Egyesek szerint a praxisváltás mögött eleinte pusztán gyakorlati indokok húzódtak. A kisdedek eucharisztiaiból történő kizárása a két szín alatti áldoztatás nyugati visszaszorításának szimpla mellékkövetkezménye lett volna.⁷¹ A keleti katoliku-

sok helyen meggyökeresedett a latin fegyelemből átvett, „késleltetett elsőáldozás” rendje, mely a szentség kiszolgáltatását az értelemszerűen korához és előzetes felkészítéshez köti. Ezt szem előtt tartva a kódex csak óvatosan szorgalmazza az áldozás mielőbbi kiszolgáltatását, s e kérdés közelebbi pontosítását a sajátjogú részleges jog, illetve a liturgikus könyvek illetékességi körébe utalja; vö. CCEO 697. és 710. kk.

⁶⁷ Vö. *Nuntia* 28 (1989) 87–88.

⁶⁸ *Il Padre* (op. cit. 65. jegyzet), 51. Megjegyzendő, hogy ez esetben az instrukció által említett „tradíció” nem a mai tényleges szokásokra utal, hanem az egyes keleti közösségek fegyelmének forrását képező, CCEO 28. kán. 2. § szerinti antik hagyományegységekre. (Ennélfogva pontatlan az a megközelítés, mely szerint a magyar görög katolikusok között, mivel itt ez a szokás, az „elsőáldozás” rendszere minden további nélkül fenntartható lenne; vö. HOLLÓS J., *A keleti kánonjog*, III. szemeszter [Szentségi jog], Nyíregyháza 1995, 27.).

⁶⁹ *Il Padre* (op. cit. 65. jegyzet), 51. E rendelkezés a Trentói Zsinat ide vonatkozó pontjától való gyökeres eltérésről tanúskodik. Ehhez és a két fegyelem áldoztatási rendjére vonatkozó más releváns eltérésekhez lásd: SZABÓ P., ‘A keleti eucharisztikus fegyelem néhány sajátossága. A szentáldozás gyakorlata’, in *Studia Wespriemiensia* 9 (2007) 1–2, 99–111.

⁷⁰ A. VILLIEN, *Les sacrements. Histoire et liturgie*, Paris 1931, 404–446; vö. VASII, ‘La comunione’ (art. cit. 29. jegyzet), 761–765. A kisdédáldoztatás régi általános gyakorlatának bemutatásához lásd még: H. HEISER, *Die Kinderkommunion im Geiste der Kirche*, 4 vols., Wiesbaden 1931–1934; továbbá: P. BROWE, ‘Die Kinderkommunion im Mittelalter’, in *Scholastik* 5 (1930) 1–45; CRAWFORD, ‘Infant’ (art. cit. 29. jegyzet), 523–536.

⁷¹ Őket ugyanis hagyományosan csak a Szent Vérből áldoztatták, oly módon, hogy a pap kehelybe mártott ujját érintette ajkukhoz. Amint a második szín alatt történő áldozásból a latinoknál a laikusokat

soknál mindenesetre, ahol a két szín alatti kommúnió nem került eltűlésre, egyes egyházakban a kicsik áldoztatása is megmaradt. E szempontból emblematisz a zamości rutén zsinat. Ennek rendelkezése egyrészt tanúsítja, hogy a kisdedek áldoztatásának régi szokása a ruténeknél még ekkor is széleskörűen elterjedt volt, illetve a szövegből az a világos meggyőződés is kitűnik, hogy az áldoztatás a kisdednél is hozzájárul a lelki fejlődéshez és megőrzésükhöz. Ezt követően azonban a szöveg hirtelen a trentói érvelést hozza, megállapítva, hogy e szentség a kisdedek számára nem szükséges, mert az értelemhasználat elnyerése előtt ők nem képesek elveszíteni a keresztségben szerzett megszentelő kegyelmet. Végül a norma az eucharisztia iránti tiszteletből annak első kiszolgáltatását az értelemhasználat korához, illetve előzetes oktatáshoz és vizsgához köti. A szinódus azonban igencsak tudatában lehetett a korábbi keleti gyakorlat beágyazott voltának, mert újító rendelkezése keresztyűviteléhez csak annyiban ragaszkodott, amennyiben az a hívek között nem vált ki súlyos megbotránkozást.⁷²

Egyébként a kisdedáldoztatás szokása régióinkban hosszú ideig fennmaradt. Ezt tanúsítja Barkóczy Ferenc egri püspök 1748-as vizitációja is, mely során a főpap – kora gyermekeként – megrökönyödéssel tapasztalta, hogy ez az „abúzus” a szatmári „ruténeknél” még elterjedt volt.⁷³

E ponton egy nyilvánvaló paradoxonba ütközünk, s éppen ezen önellentmondás indokolja a kisdedáldoztatás változó praxisának idecítálását. Miközben (teljes joggal) kritikus optikán keresztül szemléljük azokat az ekkleziológiai nehézségeket, melyeket a trentói egyházi vízió a munkácsi egyházmegye felállítása elé gördített, ugyanezen korszellem liturgikus és szentségi fegyelmiükre gyakorolt hasonlóan negatív hatásaira máig alig fordítunk figyelmet. Ellenkezőleg, ez utóbbiakra olykor egyenesen a görög katolikus identitás meghatározó elemeiként tekintünk. E

kizárták, a kisdedek áldoztatására sem nyílt többé gyakorlati mód; vö. CRAWFORD, 'Infant' (art. cit. 29. jegyzet), 530. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a szentáldozás vételéhez már Aquinói Szent Tamás is a megfelelő áhitat szükségességét hangsúlyozta, ami viszont az értelemhasználat meglétét feltételezi; vö. S. THOMÉ AQUINATUS, Summa Theologica, pars III, q. LXXX, art. 9. E nézetével azonban az egyházdoktor eltávolodott a lateráni székesegyház XII. századi gyakorlatától. Az ez utóbbiról tanúskodó liturgikus normaszöveg szerint ugyanis a kisdedáldoztatás ekkor még bevett római szokás volt: *Illud autem de parvulis providendum est, ne postquam baptizati fuerint, ullum cibum accipiant nec ablacentur, sine summa necessitate, antequam communicent sacramento corporis Christi. Et postea per totam hebdomadam Paschæ omnibus diebus ad missam procedant, offerant et comunicent*, M. ANDRIEU, *Le pontifical romain au moyen age*, I, *Le pontifical romain du XII^e siècle*, Città del Vaticano 1939, 248; vö. VASIE, 'La comunione' (art. cit. 29. jegyzet), 762–763.

⁷² Synodus Zamost. an 1720, tit. III, § 1, in *Sacrorum conciliorum, nova, et amplissima collectio...*, J. MANSI (ed.), vol. 35, Graz 1961 [reprint], 1490 B; vö. M. STASIAK, *Disciplina sacramentale della Chiesa di rito bizantino-slavo in Polonia secondo i sinodi provinciali di Zamosc (1720) e di Leopoli (1891)*, Exc. Diss PUL, Roma 1974, 24; VASIE, 'La comunione' (art. cit. 29. jegyzet), 768.

⁷³ „6. *Passim, præcipue tamen per Comitatum Szattmariensem infantibus ante usum rationis Eucharistiam contulerunt*”, in *Monumenta* (op. cit. 35. jegyzet), n. 17, 208; vö. VASIE, 'La comunione' (art. cit. 29. jegyzet), 760. (E keleti gyakorlat a Munkácsi Egyházmegye területén csak a 18. század végére szűnt meg; vö. M. ADAM, *I sacramenti dell'iniziazione cristiana nei rapporti interecclesiali tra i cattolici latini e orientali in Slovacchia*, Roma 2003, 546. Érdemes még megjegyezni, hogy egyes latin területeken, így pl. Champagne-ban, vagy a karintiai szlovének között a legutóbbi időkig az egykori kisdedáldoztatásra emlékeztető szokásokat követtek, például az újkeresztelt kicsinek otthon bort adtak; vö. CRAWFORD, 'Infant' [art. cit. 30. jegyzet], 530–531.)

jelenségek tükrében igencsak érdekes kiegészítése lehetne a mai program gazdag anyagának egy olyan kutatási irány, mely ez utóbbi – a korabeli szentségi fegyelem – szempontjából vizsgálná De Camillis püspök korát és működését, illetve az egykori munkácsi egyházfegyelmet.

Következtetések

1. Az egyház kormányzati szerveződését kezdetektől a „territorialitás” elve határozta meg, mely egy területen csak egyetlen katolikus püspök működését tette lehetővé. Noha e princípiumot – elsősorban a rítusok mentén elkülönülő, azonos területre eső párhuzamos katolikus püspöki joghatóságok terjedése és stabilizálódása révén – mind több egyedi esetben derogálták, a Firenzei Zsinatot követő bő évszázadot leszámítva, a *Quoniam* nemcsak hatályban maradt, de – a növekvő számú egyedi derogációk ellenére – ténylegesen érvényesült is.⁷⁴

2. Nemcsak a Trentó-utáni ekkleziológiai modell és a homogenizáló egyházpolitikai törekvések nem kedveztek a magyarországi bizánci katolikus közösség joghatósági önállósulásának, hanem a kérdésben meghatározó szerepet játszó uralkodói akarat is sokáig ez ellen hatott. Az egyesülteket „apostoli vikáriusnak” titulált főpásztor vezette. Az a munkácsi eparchia kánoni megalapításáig azonban nem rendelkezett a helyi latin hierarchiától független, önálló joghatósággal. Noha a vikárius szoros értelemben vett jogintézménye ezt sugallná, az a korabeli honi viszonyok között nem eredményezte a latin helyi hierarchia joghatósági monopóliumának megosztását. Mivel egyrészt a Hitterjesztési Kongregáció maga is jelezte a munkácsi főpásztor egri püspökkel szembeni joghatósági alárendeltségét, másrészt az apostoli vikárius címzést ettől függetlenül továbbra is elnyerték az előbbieket, nyilvánvaló, hogy itt legfeljebb csak az említett vikáriusi figura sajátos, erőteljesen korlátozott jogkörű formájával állhatunk szemben.

Az egyetemes jog (a territorialitás *Quoniam* által rögzített elve), a homogén egyházkép és fegyelem ideálja, illetve a latin egyház privilegizált helyzetének őrzésében érdekelt egykori római–bécsi–egri érdekazonosság egyirányba ható ereje hosszú ideig meghatározónak bizonyult. Noha a doktrína elvileg elismerte a territorialitás elve súlyos okból történő derogációjának lehetőségét (Panormitanus), ezt az eszközt a hazai rutén katolikusok javára csak a munkácsi egyházmegye felállításakor alkalmazták. Az imént említett, ellentétes irányba ható erőkkkel szemben az apostoli vikáriusi titulus önmagában addig ehhez kevésnek bizonyult.

⁷⁴ A katolikus püspöki joghatóság rítus szerinti megosztása (vagyis ugyanazon területen különböző rítusú egyházmegyek létesítése) lehetőségének ekkleziológiai magyarázatára csak az utóbbi időben születtek kísérletek; vö. SZABÓ P., 'Stato attuale e prospettive della convivenza delle Chiese cattoliche sui iuris', in CONSOCIATIO INTERNATIONALIS STUDIO IURIS CANONICI PROMOVENDO – SOCIETÀ PER IL DIRITTO DELLE CHIESE ORIENTALI, *Territorialità e personalità nel diritto canonico e ecclesiastico – Il diritto canonico di fronte al Terzo Millennio*. Atti del Congresso Internazionale, Università Cattolica Pázmány Péter, Budapest 2–7 settembre 2001, P. ERDŐ – P. SZABÓ (a cura di), Budapest 2002, 225–253.

Az egyesült keletiek katolikus egyházszerkezetbe történő reintegrációjának két modellje létezett: a firenzei és a trentói. A nagy szociológia súllyal és erőteljes szomszédos ortodoxiával rendelkező közösségeknél a Szentszék a Trentói Zsinatot követően is kénytelen volt a széleskörű kormányzati önállóságot garantáló „firenzei modell” engedményezésére. A kisebb érdekérvényesítő adottságokkal rendelkező, ráadásul nem is autoktónnak tekintett magyarországi unitus közösségek esetében viszont legfeljebb csak a „rituális” (értsd: liturgikus) eltérést engedélyezték. Az önálló joghatósági szerveződést ellenben nem, legalábbis amíg elutasítására mód adódott. Mivel azonban a keletiek korszellem által ideálisnak tekintett „katolikus életformára” történő visszavezetése (értsd: latinizációja) sem bizonyult járható útnak, ezeket a latin hierarchia irányítása alatt igyekeztek a trentói ideálok és a felsőbbrendűnek tekintett latin rítus minél több elemének átvételére bírni. A munkácsi főpásztor apostoli vikáriusi hivatala e trendeknek nem tudta érdemben útját állni. Elvileg e titulus a helyi hierarchiától teljesen független, pápai joghatóság gyakorlását feltételezte. A korabeli hazai események és tények ellenben oly mértékben nem erről tanúskodnak, hogy ezek tükrében sokszorta logikusabbnak tűnik a vikáriusi funkció minimalista értelmezése, mintsem az egyes szentszéki intézkedések közötti önellentmondás feltételezése.

Fontosnak tartjuk még e kérdésben aláhúzni, hogy jelen munkánk ide vonatkozó észrevételeivel nem az események minősítése volt célunk, hanem csak a tények korabeli olvasatának feltárására való törekvés. Nézetünk szerint a korabeli egyetemes joggal, s az azt támogató korszellemmel, illetve helyi érdekekkel szemben a munkácsi joghatósági függetlenséget csak az azt kifejezetten kimondó megnyilatkozások biztosíthatták volna, az apostoli vikáriusi kinevezés pusztá ténye akkoriban önmagában nem. Ennek azonban nyomával sem találkozunk, miközben az egri alávetettséget megerősítő források és híradások egymást érik.

3. De Camillis kora nemcsak az unitusok egyházszerkezetbe történő integrálása, az ekkleziológiai berendezkedés útkeresései szempontjából érdekes. Egyes források arról tanúskodnak, hogy e korszakban a hazai „rutének” liturgikus gyakorlata még több tekintetben töretlenül őrizte a hiteles keleti tradíciót. A források elfogulatlan tanulmányozása azt követelné, hogy figyelmünket ma ne csak a lényegében már egyébként is megoldást nyert ekkleziológiai kérdések felé fordítsuk. Az írásunk harmadik részében felelevenített téma azt jelzi, hogy a khioszi püspök korának munkácsi gyakorlata egyházunk hiteles hagyományainak beazonosítása szempontjából is érdekes, tekintélyes támpontokkal szolgálhat.